

Sajmeggy

www.azevfaja.hu

Talán másokat is meglepett, hogy az Országos Erdészeti Egyesület által szervezett szavazáson a szinte ismeretlen, szerény fafajt, a nálunk is őshonos sajmeggyet választották meg az év fájának. Ezt a különleges helyzetet még inkább árnyalja az a tény, hogy versenytársai a valószínűleg ismertebb fehér nyár és a fehér fűz voltak.

A szavazással azokat a fajokat helyezik előtérbe, amelyeknek erdészeti jelentősége is van, de az utóbbi időszakban a figyelem elterelődött róluk. A sajmeggy valóban ilyen faj: erdeinkben visszaszorulóban van, noha kertészeti, gyümölcstermesztési jelentősége jóval meghaladja az erdészetit. A világon ma milliószám nevelnek sajmeggyecseméteket azzal a céllal, hogy azokra gyümölcsöt termő cseresznyét és meggyet szemezzenek.

A pipaszártól a kumarinig: a sajmeggy

Prof. dr. Hrotkó Károly – egyetemi tanár
Szent István Egyetem, Kertészettudományi Kar

A sajmeggy rövid leírása

A sajmeggy többnyire alacsony termető, 5–6 m magas, gyakran már tövétől elágazó, terebélyes koronájú kis fa, különleges körülmények között (állandóan nedves, tápdús talajon, ápolás mellett) azonban nagy fává (8–10 m) is fejlődhet. Kérge hosszanti irányú repedésekkel tarkított, a fiatalabb ágak és gallyak kérge sima, sötétbarna, szürkésbarna.

Vesszői vékonyak, szürkésbarnák, paraszemölcsösek, hegyes, tojásdad, közép barna, szürkésbarna rügyei kicsik, a vessző átmérőjénél nem nagyobbak. A hajtásrügök karcsúbbak, hegyesebbek. Levelei kerekdedek vagy tojásdadok, egyes típusain megnyúltak, csúcsuk tompán kihegyesedő, válluk egyenes vagy kissé szívés, a levél széle csipkés. A levelek 3–7 cm hosszúak és 2,5–4 cm szélesek. A levél színe fényes zöld, egyes típusok sötétzöldek, fényes borszerű levelekkel, a levél fonákja zöld, a főér mentén világosbarna

molyhos szőrös. A levélnyel körülbelül fele olyan hosszú, mint a levéllemez. A nyári zöld hajtások kopaszok, fényesek, paraszemölcsösek, de a ssp. *mahaleb* alfaj esetében finoman molyhos szőrösök.

Apró, édes illatú, fehér, öttagú virágai 1,5–2 cm átmérőjűek, 4–10 tagú rövid bogernyő virágzatban lombfakadás utáni időben nyílnak nagyjából áprilisban. A virágok nyílása két-három héttel is követheti a vadcsereznyét, viszont a csepleszmeggyet kissé megelőzi. A portokok színe sárga, a 'Bogdány' klón meddő portokjai rózsaszínűek. Termése éretten többnyire fekete csonthéjas termés, de ritkán sárga gyümölcsű változata is előfordul. Csontára kemény, kerekded, kihegyezett, egyes genotípusok kifejezetten nagy gyümölcsöt és megnyúlt, hegyes csontárat fejlesztenek. Gyümölcsét a madarak előszeretettel fogyasztják, a még meg nem keményedett csontárból a meggyvágók még a magot is kieszik.

Botanikai besorolása és előfordulása

A ma elfogadott rendszertani elvek szerint a *Prunus mahaleb* L. botanikai besorolását tekintve a *Rosaceae* családban a *Prunoidae* alcsalád *Prunus* nemzetségébe tartozik, ezen belül a III. *Cerasus* alnemzetségbe és az 5. *Mahaleb* (Focke) szekcióba sorolják. A *Prunus* nemzetségen belüli kis nemzetségekben hívő „keleti hitű” botanikusok viszont *Cerasus mahaleb* (L.) Mill. néven ismertetik.

A faj latin neve az arab „mahleb” vagy „mahlab” névre vezethető vissza. Régi magyar neve, a törökmeggy is valószínűleg erre utal. Az arab és török népek már az ősidőkben ismerték és hasznosították, mint gyógynövényt és fűszernövényt.

Konyhai fűszerként a görögök, törökök, örmények, libanoniak, szírek, kurdok használják magbelét, fő exportőr Szíria, Törökországban ma is használják gyógynövényként és fűszerként, magja pedig sütemények készítésénél ízesítő adalék. Nálunk inkább a gyümölcsöt használják likőrök ízesítésére, de pálinkát is készítenek belőle.

A sajmeggyben értékes fenolos vegyületeket, fenolsavszármazékokat, kvercetin glükozidokat, és kumarint mutattak ki. A hancs, a fa, a levelek és a mag kumarint tartalmaznak, ez adja a növény jellegzetes illatát.

Fája kemény, hosszú vesszőiből pipaszárat, de sétatálcát is készítettek. A 19. században nálunk is voltak pipaszár-alapanyagot szolgáltató sajmeggytelepek, kemény fáját a pipakészítők ma is előszeretettel használják.

A sajmeggy Európában és Nyugat-Ázsiában honos fafaj, elterjedési területe Nyugat-Európától kezdődően Közép- és Dél-Európán át húzódik, de megtalálható Észak-Afrikában, Kis-Ázsiában, Nyugat- és Közép-Ázsiában (Törökország, Irak, Irán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán), sőt Kína egyes északnyugati tartományaiiban is előfordul. Hazánkban 7-800 m magasságban is megtalálható, a Kis-Kárpátokban 4-500 m-ig gyakori, a Déli-Kárpátokban 1000 m magasságig is feljut.

A sajmeggy a cserjés, ligetes száraz lejtők növénye, nálunk jellemzően a karsztbokorerdőkben (*Ceraso [mahaleb] – Quercetum pubescentis*) jelenik meg a virágos kőrissel együtt (*Fraxino – Quercetum pubescentis*).

Jellemzően melegkedvelő és mészkedvelő növény, erdőszéleken, elsősorban délies kitétségsű oldalakon, mészkő alapközetten, felhagyott régi szőlők és gyümölcsösök kőszancainak becserjésedésével, illetve természetes úton, a molyhos-tölgyes erdők szegélyén fordul elő.

A sajmeggy változatossága

A sajmeggy változatosságáról számos szerző beszámol, *Terpó András* magyar botanikus három, jól elhatárolható elterjedési területű alfajba sorolta a Magyarországon előforduló sajmeggytípusokat.

Ezek közül a Nyugat-Európában honos kislevelű sajmeggy (*ssp. mahaleb*) inkább az enyhébb, humid klímában érzi jól magát, levelei kisebbek, fiatal hajtásai molyhos szőrösök. Télálló, de a hazai kontinentális klímában a korán

érkező nagyobb fagyok (–15 °C) faiskolában károsíthatják.

A Közép-Európától Kis-Ázsián át, Nyugat- és Közép-Ázsiában és Nyugat-Kínában honos nagylevelű (broad-leaved) sajmeggyként ismert kontinentális alfajt *Terpó András ssp. simonkaii* (Pénzes) *Terpó* alfajként írta le, melynek fiatal hajtásai kopaszok. Ez az alfaj jobban alkalmazkodott a kontinentális klímához, hajtásnövekedése a faiskolában korábban záródik, teljesen télálló, a korai fagyok sem veszélyeztetik.

A harmadik alfaj a *ssp. cupaniana* (Guss) *Terpó* areája Délkelet-Európa és Kis-Ázsiá, levelei fényes bőrneműek, vastagabbak, hajtásai szintén kopaszok, termései pedig nagyobbak a másik két alfajhoz viszonyítva.

Díszváltozatairól számos szakkönyv is említést tesz, így a kompakt növekedésű 'Monstrosa' (var. *bommii*, var. *compacta*), a csüngő 'Pendula' (var. *pendula*), és a sárga gyümölcsű 'Xanthocarpa' (var. *chrysocarpa*) változatait ismerteti.

Mintegy 40 évvel ezelőtt két öntermékeny klónnal (Korponay és Heimann X.) beltenyészési kísérletbe kezdtek a kertészeti szakemberek elsősorban gyengébb növekedésű és fenotípusban homogén populációt adó magtermő fák előállítására céljával.

A beltenyészés sok rejtett tulajdonságát felszínre hozta a növénynek, a különböző gyümölcsalak és szín mellett genetikailag törpe, kompakt növekedésű egyedeket is találtak az oszlopos növekedésűek pedig az utódokban is örökítették ezt a tulajdonságot.

Sajmeggy fajhibridek

A sajmeggy természetes élőhelyén nem kereszteződik a közelben élő vadcseresznyékkel, ebben a virágzási idejükben jelentkező nagy különbség is közrejátszhat. Hazánkban *dr. Nagy Pál* vezetésével a múlt század 60-as éveiben állítottak elő vadcseresznyével megporozva sajmeggy fajhibrideket az érdi gyümölcskutató intézetben, de ez a hibrid állomány az idők folyamán elveszett.

Amerikai kutatók viszont sikeresen be is vezették a faiskolai piacra az ilyen fajhibrideket elsősorban cseresznye és meggy alanyaként. A sajmeggy-vadcseresznye fajhibridek közül a Ma x Ma sorozat (*Mahaleb* x *Mazzard*) méltó említésre, illetve az OCR 2 és 3 klónok Oregonból. A Ma x Ma alanyok közül a Ma x Ma 14 és

97 középerős növekedésű míg a Ma x Ma 60 igen erős növekedésű, viszont jól alkalmazkodnak a gyengébb talajú termőhelyi viszonyokhoz.

A sajmelegy ritkán a csepleszmelegyvel (*P. fruticosa*) is kereszteződik. Hazánkban *Kárpáti Zoltán* botanikus (1944) írta le *Prunus x jávorkae* Kárp. néven *Jávorka Sándor* botanikus herbárium példány alapján (lelőhelye Szentgyörgy, ma Svätý Jur, Nyitra-Pozsony vm.) azt a fajhibridet (*Prunus fruticosa* x *P. mahaleb*), amelyet azóta a Hármashatár-hegyen is megtaláltunk.

A sajmelegy kiváló alanya a cseresznyének és a meggynek

A sajmelegy erdei környezetben visszatorzulóban van, noha természetes élőhelyén nélkülözhetetlen eleme a növénytársulásnak. Vadgyümölcsként elsősorban a madarak fogyasztják. Igénytelensége miatt rekultivációkban is hasznos növény. Településfásításban nem jelentős, noha „várostűrő” fafajnak tekintik, szemetelő, szennyező gyümölcse miatt azonban nem kedvelik. Ebből a szempontból előnyös lehet a 'Bogdány' sajmelegy klón, amely hímsteril, nem termel pollent.

Ma a sajmelegy legjelentősebb alkalmazási területe gyümölcsstermesztés, ugyanis a sajmelegy kiváló alanya a cseresznye- és meggyfajtáknak, faiskolák nevelik csemetéjét a cseresznye- és meggyfák alanyaként.

A sajmelegy oltási kompatibilitása jó a cseresznye és meggyfajtákkal, de sajátos talaj- és klimatikus igényei miatt az összeférhetősége nem egyformán érvényesül a különböző talaj-

viszonyok között, s ezért az alanyként való használata is igen változatos képet mutat.

A nagy cseresznyetermesztő országokban (Törökország, Irán, USA) a sajmelegy a legnagyobb arányban használt alany. Európában használata a dél-európai Spanyolországra, Dél-Olaszországra, valamint a közép- és délkelet-európai országokra jellemző. A sajmelegyet főleg magoncalanyként találjuk a faiskolákban, de Spanyolországban csak a vegetatív szaporítású SL 64 francia klónalanyt telepítik.

Az utóbbi évtizedekben kifejlesztett koronaalakítási és metszési eljárások gyengébb talajokon akár erős növekedésű sajmelegy alanyokon is lehetővé teszik 1000–2000 fa/ha egységű intenzív ültetvények létesítését és fenntartását.

A sajmelegy fajon belül törpe alanyt nem ismerünk, de 30–40%-os növekedésmérséklés előfordul, a korai termőre fordulás pedig még a sajmelegymagoncokon is előnyt jelent a fák növekedésének szabályozásában.

A klímaváltozás miatt pedig a sajmelegynek a kontinentális klímához való alkalmazkodóképessége, szárazságtűrőse, hőstressztűrőse, valamint a laza, homokos, magas mésztartalmú és pH-jú talajokhoz való alkalmazkodása kifejezetten előnyt jelent.

Ezen túlmenően a pár évtizeddel ezelőtt telepített törpe alanyú ültetvények helyén az újratelepítésre való alkalmassága, a betegségekkel (gyökérgolyva, nematódák, vírusok) szembeni toleranciája olyan területeken is növelheti iránta az érdeklődést, ahol eddig

nem volt jellemző a sajmelegy alany használata.

A cseresznyealany-nemesítés kevés figyelmet fordított a sajmelegyre, mivel a múlt század elején a törpítő alany iránti várakozásoknak nem felelt meg. Csak néhány alanynemesítő műhely foglalkozott a sajmeleggyel, kezdetben magtermő fajtákat szelektálva, az utóbbi időben pedig növekedést mérséklő klónalanyokat, illetve fajhibrideket eredményezett ez a munka. Hazánkban *Nyújtó Ferenc* szelektált önmeddő, egymást termékenyítő klónokat (C 500, C 2753), ezek adják ma is a ceglédi vírusmentes magtermő ültetvényekben a sajmelegymag túlnyomó részét.

A 'Korponay' magtermő fajta viszont öntermékenységgel hívta fel magára a későbbi kutatók figyelmét, hasonló öntermékeny magtermő klónokat Németországban és Franciaországban találtak csupán.

A homogén növényállomány mellett a klónalanyok a növekedés mérséklésével és a korábbi termőre fordulással jelenthetnek előnyt a magoncalanyokkal szemben.

A magyar sajmelegy sikere Kínában

Cseresznye alanyaként a magyar sajmelegy a leginkább említésre méltó karrierjét Kínában futotta be. Egy ENSZ fejlesztési program (UNDP) keretében 1994-ben Kína Shaanxi tartományába szakmai feladat volt a tartomány gyümölcsstermesztésének változatosabbá tétele. Akkoriban az európai nagygyümölcsű cseresznyét alig termesztették, a helyi fajok közül a délkeletvidékeken a kínai meggyet (*Prunus pseudocerasus* Lindl., kínai névén Daqingye) ismerték és használták, amelynek apró, savanyú gyümölcsét fogyasztották, illetve az európai nagygyümölcsű *Prunus avium* fajták alanyaként telepítették.

A Sárga-folyó menti löszvidéken a 600–1200 m tengerszint feletti magasságban elterülő löszfennsíkok magas pH-jú (8,5) és meszes talaján a magyar sajmelegy vált be leginkább a külföldről származó alanyok közül. Azóta több mázsa sajmelegymagot, -csemetét és oltványokat exportáltak a magyar faiskolák, melyek felhasználásával mintegy 5000 hektár intenzív cseresznyeültetvényt telepítettek. Ma a tartományban működnek a világ legnagyobb cseresznye faiskolái, évente mintegy 5 millió cseresznyeoltvány előállításával.

Képek: **Hrotkó Károly**
Korda Márton